

Η ΜΕΓΑΛΗ ΑΣΚΗΣΗ

(Ο ΑΛΜΠΕΡ ΚΑΜΥ ΚΙ Η ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ)

Τοῦ Νίκου Κολοβοῦ

I Τὸ παράλογο κι' ἡ ἐπανάσταση

Μέσα στὸν στοχασμὸ τοῦ Ἀλμπέρ Καμὺ ὑπάρχουν δυὸ βασικὲς ἔννοιες, τὸ παράλογο κι' ἡ ἐπανάσταση.

α. Τὸ παράλογο, γράφει, γεννιέται ἀπ' τὴν συνάντηση τῆς ἀνθρώπινης ἀνάγκης μὲ τὴν ἀνεξήγητη σιωπὴ τοῦ κόσμου. Ὅχι ἀπ' τὸν ἄνθρωπο ἢ ἀπ' τὸν κόσμο ξεχωριστά, ἀλλὰ ἀπ' τὴν συνύπαρξη τοῦ ἑνὸς δίπλα στὸν ἄλλο. Ὁ Σίσυφος, ὁ πανάρχαιος βασιλεὺς τῆς Κορίνθου, εἶναι γιὰ τὸν Καμὺ ὁ ἥρωας τοῦ παράλογου. Δὲν καταδικάσθηκε ν' ἀνεβάσει μιὰ πέτρα στὴν κορφή ἑνὸς βουνοῦ γιὰ νὰ λευτερωθεῖ, ἀλλὰ γιὰ νὰ κατορθώσει τὸ τίποτε παλεύοντας μ' ὅλες τὶς δυνάμεις τῆς ὑπαρξῆς του.

Ὁ μύθος τοῦ Σισύφου εἶναι ὁ ἴδιος ὁ μύθος τοῦ ἀνθρώπου πάνω στὴ γῆ. Ἀρχίζει μὲ τὴ γέννηση καὶ τελειώνει μὲ τὸ θάνατο. Γιατὶ ὅμως νὰ ὑποδεχτοῦμε χαρούμενα μιὰ γέννηση ἀφοῦ θὰ θρηνήσουμε ἀναπόδραστα κι' ἕνα θάνατο; Οἱ πόρτες τοῦ κόσμου γύρω μὲνουν κλειστές. Ἀπαντήσεις δὲν δίνονται.

Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς τοὺς δυὸ στύλους τῆς σοφίας, τῆ ζωῆ καὶ τὸ θάνατο, ξετυλίγεται τὸ παράλογο σ' ἀπειρες παραλλαγές. Ὁ ἄνθρωπος ξέρει καὶ τὴ δική του ἀπέραντη Ἀνάγκη νὰ μάθει, νὰ ξεκαθαρίσει ἕνα νόημα, καὶ τὴν ἀδιαπέραστη Σιωπὴ τοῦ κόσμου. Νοιώθει βαθεῖα τὴν πρώτη, συναντάει ὅμως καὶ τὴ δεύτερη. Ἡ συνείδηση τοῦ ἑνὸς καὶ τὸ συναπάντημα μὲ τὸ δεύτερο, αὐτὸ εἶναι τὸ παράλογο.

β. Ἡ ἐπανάσταση. Ἡ συνειδητὴ γνωριμία τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ κλίμα

τοῦ παράλογου ποῦ τὸν περιβάλλει ἢ φέρνει στὴν αὐτοκτονία καὶ στὴν ἐξαφάνιση ἢ ὀδηγεῖ στὴν ἐπανάσταση. Ὁ Καμὺ διαλέγει τὸ δεύτερο δρόμο πιστεύοντας πὼς καὶ «μέσα στὰ σύνορα τοῦ μηδενισμοῦ εἶναι δυνατὸ νὰ βρούμε τὰ μέσα γιὰ νὰ προχωρήσουμε πέρα ἀπ' τὸ μηδενισμό». Ἡ ἐπανάσταση στὸν Καμὺ παίρνει τὸ χαρακτήρα μιᾶς ἐσωτερικῆς ἀναμέτρησης μὲ τὴ συντριπτικὴ μοῖρα τοῦ παράλογου. Ἡ παραδοχὴ τῆς ζωῆς σημαίνει καὶ διαρκὴ ἀναγνώριση τοῦ παράλογου. Ἐνῶ ἡ ἐξέγερση ἐνάντια σ' αὐτὸ συνοψίζει τὴν προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου νὰ βρεῖ καὶ μέσα στὸν ἀσφυκτικὸ κλοιὸ τοῦ ἑνα νόημα. Ὁ Σίσυφος ἔμαθε πῶς ἡ πέτρα ποῦ ἀνεβάζει μὲ τὸ σιωπηλὸ του μόχθο στὴν κορφή τοῦ βουνοῦ θὰ κυλήσει ξανὰ πρὸς τὰ κάτω. Ἡ γνώση αὐτὴ εἶναι ὁ ἀμετακίνητος πυρήνας τοῦ δράματός του. Παρόλο τοῦτο ὅμως ἐμμένει. Ὁ ἀγώνας ὁ ἴδιος μὲ τὰ ὕψη εἶναι ἀρκετὸς νὰ γεμίσει τὴν καρδιά του. «Πρέπει κανεὶς νὰ φανταστεῖ τὸ Σίσυφο εὐτυχισμένον», γράφει ὁ Καμὺ. Ἡ εὐτυχία εἶναι ὁ καρπὸς τῆς ἐξέγερσης. Μιὰ ἀνίκητη δύναμη ἀντίστασης, «μιὰ ἰλαρὴ τρέλλα, βγαλμένη ἀπὸ θάρρος καὶ φόβο μαζί» («Κατάσταση πολιορκίας») συσπειρώνεται μέσα στὸν ἄνθρωπο. Αὐτὴ μπορεῖ νὰ τὸν διασώσει ἀπ' τὴν ἐκμηδένιση δωρίζοντας στὴν ἀγωνία τοῦ ἑνα στερεὸ νόημα.

II Ἡ μεγάλη ἄσκηση

Ὁ καλλιτέχνης εἶναι στὴ σκέψη τοῦ Καμὺ ἑνα ἀπ' τὰ χεροπιαστὰ παραδείγματα τοῦ παράλογου καὶ τῆς ἐπανάστασης. Ἐχοντας πλατεῖα τὴ συνείδηση τοῦ ἐνὸς καὶ νοιώθοντας βαθειὰ τὴν ἀνάγκη τοῦ ἄλλου μάχεται νὰ διορθώσει τὸν κόσμο. Τὰ ἔργα του εἶναι ἀπόπειρες νὰ γεωμετρηθεῖ ἑνα ἀδιαπέραστο κοσμικὸ πεδίο. Νὰ βρεθεῖ ἡ ἀνύπαρκτη τάξη μέσα σ' ἑνα ἔρρυθμο ἀλλὰ παράλογο περιβάλλον. Ἐπειδὴ ὅμως αὐτὸ εἶναι ἀνέφικτο ἀπὸ προτῆτερα, ὁ ἀγώνας τοῦ καλλιτέχνη βασίζεται στὴν ἴδια τραγικὴ ματαιότητα ποῦ περιέχεται καὶ στὸν ἀγώνα τοῦ Σισύφου. Ὁ καλλιτέχνης εἶναι μιὰ αὐθεντικὴ παραλλαγὴ τῆς μορφῆς τοῦ μυθικοῦ Σισύφου. Θέλει νὰ «σημειώσει τὸ χρόνο» μὲ τὸ ἔργο του, νὰ στεριώσει ὀρόσημα ἀνάμεσα στοὺς ἀδυσώπητους αἰῶνες. Νὰ πλάσει μορφές ποῦ θὰ σπάσουν τὴ νεκρικὴ σιωπὴ τῆς αἰωνιότητος. Ξέρει ὅμως ὅτι ὅλα τούτα μποροῦν νὰ γίνουν καὶ νὰ μὴν σημαίνουν τίποτε. Τὶ τελικὰ μπορεῖ νὰ διασώσει μιὰ πάλῃ μὲ τὸν ἄπειρο χρόνο; Οἱ μορφές καὶ τὰ αἰσθήματα, ὀλόκληρη ἡ δημιουργία τῆς πολυώδυνης μοναξιάς του κρέμεται ἀπ' τὸ εὖρος τῆς ἀνθρώπινης μνήμης, ἀπ' τὸ ἂν θὰ φανοῦν ἀργὰ ἢ γρήγορα κάποιιο βάνδαλο, ἀπὸ μιὰ κρατικὴ διαταγὴ, ἀπ' τὴν ἀνθρώπινη ἀκηδία. Ἡ γνώση αὐτῆς τῆς δημιουργίας «γιὰ τὸ τίποτε» δίνει στὸν καλλιτέχνη τὴ διάσταση τοῦ παράλογου, γίνεται τὸ μεγάλο πάθος, ἀλλὰ κι' ἡ μεγάλη δόξα του.

Ἡ δημιουργία τοῦ καλλιτέχνη εἶναι νοητὴ μονάχα μὲ τὴν προϋπόθεση τῆς ἐπανάστασης. Ὁ καλλιτέχνης γνωρίζει τὴν κατάστασή του μέσα στὸν κόσμον κι' ἐνάντια σ' αὐτὴν στρέφεται. Ἡ πυκνὴ ἀτμόσφαιρα ποῦ τοῦ κλείνει τὸν ὀρίζοντα ὑπαγορεύει τὴν ἀνάγκη γιὰ «καθαρότητα», γιὰ ἑνα ξεκαθάρισμα. Ἡ διάσπαση τοῦ κόσμου ὀδηγεῖ στὴν ἀναζήτησιν τῆς ἐνότητος. Ὁ καλλιτέχνης «δὲν μπορεῖ νὰ ὑποφέρει τὴν πραγματικότητα» ὅπως εἶναι, οὔτε ὅμως θέλει νὰ τὴν ἀγνοεῖ. Μέσα σέ κάθε ἐπανάσταση κρύβεται ἑνας βαθὺς μεταφυσικὸς σκοπός, ἡ ὀργάνωση ἐνὸς νέου σύμπαντος, ἁρμονικώτερου καὶ λογικώτερου ἀπὸ κείνο ποῦ ὑπάρχει στὴν

πραγματικότητα. Ὁ καλλιτέχνης γίνεται ἐπαναστάτης γιὰ ν' ἀποσπάσει μέσα ἀπ' τὰ σπλάγχνα τοῦ παράλογου κόσμου ἓνα καινούργιο σύμπαν. Ἄν ὁ κόσμος εἶναι «μιά μελέτη τοῦ Θεοῦ» πού ἔχει διαστραφεῖ, «κάθε καλλιτέχνης προσπαθεῖ νὰ ἀνασυντάξει τὴ σπουδὴ αὐτὴ καὶ νὰ τῆς δώσει τὸ ὕφος πού τῆς λείπει». Ἔτσι ἐξηγεῖται γιὰ τὸν Καμὺ προτιμάει τὸ μυθιστόρημα θεωρώντας το σὰν τὴν κατεξοχὴν μορφή τέχνης. Ἡ προσπάθεια πού γίνεται μέσα σ' αὐτὸ δὲν εἶναι παρὰ ἡ δημιουργία ἑνὸς πλασματικοῦ καὶ γιὰ τοῦτο μάταιου κόσμου «διορθωμένου» ἀπ' τὸν μυθιστοριογράφο.

Τὸ ἔργο ἑνὸς καλλιτέχνη, παρ' ὅλη τὴν ἐνδεχόμενη πολυμορφία του, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι μιὰ σειρὰ ἀπὸ διαδοχικὲς προσεγγίσεις τῆς ἴδιας κεντρικῆς ιδέας. Καρπὸς συνεχοῦς ἐπαγρύπνησης καὶ φροντίδας, αὐτοκυριαρχίας καὶ πόνου. Μιὰ μεγάλη ἄσκηση πού γίνεται μὲ συνείδηση τῆς ματαιότητος καὶ τοῦ παράλογου. Ὁ καλλιτέχνης ξέρεي ὅτι κι' ἡ ἀλήθεια κι' ἡ δύναμη ἔχουν γι' αὐτὸν σύνορα πού τὸν ἐμποδίζουν νὰ προχωρήσει ὅσο μακριὰ κι' ὅσο βαθειὰ θὰ ποθεύσει. Τὸ ἔργο του τὸ ἀπειλεῖ ἡ φθορά, τὸ τίποτε. Παρ' ὅλα τούτα ἐμμένει κι' αὐτὸς σὲ μιὰ προσπάθεια πού τελικὰ θὰ τὴν ἀκυρώσει ὁ θάνατος. Ἡ προσφορά του δὲν μετριέται «καθαυτὴν», ἀλλὰ σὰν μιὰ ἀνθρώπινη ἐμπειρία, σὰν μιὰ «εὐκαιρία γιὰ τὴν ὑπερνίκηση τῶν φαντασιώσεων καὶ τὴν προσέγγιση τῆς γυμνῆς πραγματικότητος» τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ μεγάλη ἄσκηση συνοφίζεται σ' αὐτὴν τὴν ἐξίχνιαση τῆς πραγματικότητος πού ἀρχίζει καὶ τελειώνει ἐδῶ στὴ γῆ κι' εἶναι τόσο ἀπλή: τὸ ἀνέβασμα τῆς πέτρας τοῦ Σισύφου στὴν κορφή τοῦ βουνοῦ.

III Ἡ ἀνθρώπινη ἀγάπη

Μέσα στὸ μυθιστόρημα τοῦ Καμὺ «Ἡ πανούκλα» ὑπάρχει τούτος ὁ ἀποκαλυπτικὸς διάλογος: «... Ὅ,τι μ' ἐνδιαφέρει εἶναι τὸ νὰ μάθω πῶς μπορῶ νὰ γίνω ἅγιος». — «Μὰ σὺ δὲν πιστεύεις στὸ θεό». — «Αὐτὸ ἀκριβῶς. Μπορεῖ νὰ εἶναι κανένας ἅγιος χωρὶς θεό; αὐτὸ εἶναι τὸ πρόβλημα, στὴν πραγματικότητα τὸ μόνο πρόβλημα. Τὸ ἀντιμετωπίζω πάλι σήμερα»... «Ἴσως, ἀπάντησε ὁ γιατρός. Ἄλλὰ ξέρεις πῶς νοιώθω περισσότερη φιλία μὲ τοὺς ἡττημένους παρὰ μὲ τοὺς ἁγίους. Ἡρωϊσμὸς κι' ἀγιότητα δὲν μὲ συγκινοῦν, φαντάζομαι. Ὅ,τι μ' ἐνδιαφέρει εἶναι — τὸ νὰ εἶμαι ἄνθρωπος».

Γιὰ τὸν Καμὺ ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ εἶναι ἐγκατεστημένη στὴ γῆ. Ἡ ἀγιότητα δὲν πηγάζει πιά ἀπ' τὸ θεό. Ὅλα ἀρχίζουν καὶ τελειώνουν στὸν ἄνθρωπο. Ὁ Καμὺ γίνεται ὁ δάσκαλος ἑνὸς «ἡρωϊκοῦ ἀνθρωπισμοῦ». Ἡ ἀγωνία τῆς ἀντιμετώπισης τοῦ παράλογου μὲ τὴν ἐσωτερικὴ ἐπανάσταση ξετυλίγεται μέσα σ' ἓνα μισόφωτο ἡρωϊκοῦ μεγαλείου.

Ἡ προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργο τοῦ Καμὺ ἀναδίνουν μιὰ ἀναμφισβήτητη ἀνθρώπινη ζεστασιά. Ἡ συμπάθεια, τὸ ἐνδιαφέρον νὰ γνωρίσει καὶ νὰ νοθετήσῃ τὸν ἄνθρωπο τὸν κινεῖ νὰ διαπιστώσῃ τὸ παράλογο τοῦ κόσμου καὶ νὰ μιλήσῃ ὕστερα γιὰ τὴν δυνατότητα τῆς ἐπανάστασης. «Οἱ ἀνθρώπινες ὑπάρξεις, τὰ ἀνθρώπινα πρόσωπα, νὰ τὶ θὰ ἔπρεπε ν' ἀγαποῦμε» («Οἱ Δίκαιοι»). Μόνο μέσα ἀπ' τὸ πρῖσμα τῆς ἀνθρώπινης ἀγάπης μπορεῖ νὰ ἰδωθεῖ καὶ νὰ νοηθεῖ ἡ στάση πού παίρνει ὁ Καμὺ σὰν καλλιτέχνης μέσα στὸ σύγχρονο κόσμο.

— «Ὁ ἀνθρακωρύχος πού τὸν ἐκμεταλλεύονται ἢ τὸν σκοτώνουν, οἱ σκλάβοι στὰ στρατόπεδα, οἱ ἄλλοι στὶς ἀποικίες, οἱ λεγεῶνες τῶν ἐκτελεσμένων σ'

δλον τὸν κόσμον. Εἶν' ἀνάγκη, ὅλοι κείνοι πού μποροῦν νὰ μιλήσουν, νὰ ἐπικοινωνοῦν μὲ τὴ σιωπὴ τους, νὰ βρίσκονται σ' ἐπαφὴ μαζί τους». Ἡ ἀνθρώπινη ἐπικοινωνία μὲ τὸν κόσμον τῶν ταπεινῶν καὶ καταπονημένων τῆς γῆς, αὐτὸ εἶναι ἡ ἀποστολὴ τοῦ καλλιτέχνη. Ὅχι τὸ νὰ ἀπλώσει ἐρήμους ὀδύνης καὶ παρακμῆς — κι' ἐδῶ ἀσφαλῶς ὑπαινίσσεται τὴ λογοτεχνία τῆς μεσοπολεμικῆς καὶ μεταπολεμικῆς ἐποχῆς — ἀλλὰ «νὰ γεμίσει αὐτὲς τὶς ἐρήμους μὲ ἀνθρώπους». Τελικὰ δὲν ἔχει κανένα νόημα ἡ καλλιτεχνικὴ δημιουργία παρὰ μόνον ἂν βγαίνει ἀπ' τὸν ἄνθρωπο, τὸ πάθος καὶ τὴ δόξα του, καὶ ξαναγυρίζει σ' αὐτὸν σὰν μεγάλη παρηγοριά. Ὅπως εἶναι χωρὶς νόημα κι' ἡ ἐσωτερικὴ ἐπανάσταση σὰν δὲν τὴν θερμαίνει ἡ φωτιὰ τῆς ἀνθρώπινης ἀγάπης.

III Καὶ μιὰ ἀντίρρηση

Ὁ Καμὺ θεώρησε σωστὰ τὴ φύση τοῦ κόσμου. Πίσω ἀπὸ μιὰ φωτογραφία πού εἰκόνιζε δυὸ διαδηλωτὲς νὰ πετροβολοῦν ἓνα τὰνκ ἔγραψε: «Τὸ παράλογο, δὲν εἶναι φάντασμα». Εἶναι πραγματικότητα. Γιατὶ ὅμως ὁ κόσμος φαίνεται παράλογος; Ὁ Καμὺ ἀνατέμνει μὲ βαθύνοια καὶ φιλοσοφικὸ οἶστρο τὰ δεδομένα τῆς πραγματικότητος. Δὲν ψάχνει ὅμως καὶ γιὰ τὰ ἀπώτερα αἷτια. Φταίει ὁ παράλογος κόσμος ἢ ὁ ἀγωνιώδης ἄνθρωπος; Εἶναι ὅλα τούτα μιὰ ἐγγενὴς κατάσταση, μιὰ ἀθεράπευτη ἀρρώστεια ἢ μπορεῖ νὰ ὑπάρξει καὶ κάποια ἄλλη ἐξήγηση; Τὰ ἐρωτηματικὰ αὐτὰ μένου ἀναπάντητα, ἐνῶ ἡ «λύση» πού προτείνει ὁ Καμὺ, ἡ ἐσωτερικὴ ἐπανάσταση τοῦ κάθε ἀνθρώπου χωριστὰ, ἔχει μιὰ καθαρὰ μεταφυσικὴ χροιά καὶ μιὰ ἀμφίβολη ἀποτελεσματικότητά. Πῶς καὶ πότε θὰ πάψουν οἱ πεινασμένοι νὰ πεινοῦν κι' οἱ πονεμένοι νὰ «ὠδινῶνται» ὅταν ἡ μόνη ἀντίδραση τοῦ καλλιτέχνη περιορίζεται σὲ μιὰ κραυγὴ διαμαρτυρίας καὶ δὲν συνηγορεῖ γιὰ μιὰ θετικὴ δράση; Ἡ ἐπανάσταση τοῦ καλλιτέχνη μπροστὰ σ' ἓναν παράλογο κόσμο, ἡ ἀνθρώπινη ἐπικοινωνία του, δὲν εἶναι ἀρκετὰ οὔτε σὰν αἰσθητικὸς σκοπὸς οὔτε σὰν λύση τοῦ «κοσμοθεωρητικοῦ» προβλήματος. Ἡ «διόρθωση» τοῦ κόσμου εἶναι μιὰ πράξη θετικὴ καὶ μόνον σὰν τέτοια μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπιστῇ ἀπ' τὴν αἰσθητικὴ καὶ τὴ φιλοσοφία. Μιὰ μεγάλη ἄσκηση ὄχι μὲ τὴ θρησκευτικὴ - μεταφυσικὴ ἔννοια, ἀλλὰ μὲ τὴν κοινωνικὴ.

Σημείωση:

Τὰ ἀποσπάσματα πού παραθέτω στὸ κείμενο, ὅπου δὲν ἀναφέρονται εἰδικά, εἶναι παρμένα ἀπ' τὰ δοκίμια τοῦ Καμὺ «Ὁ μῦθος τοῦ Σισύφου» (ἰδιαίτερα τὸ κεφάλαιο «ἡ δημιουργία τοῦ παράλογου») καὶ «Ὁ ἐπαναστατημένος ἄνθρωπος» (ἰδιαίτερα τὸ κεφ. «ἐπανάσταση καὶ τέχνη»). Ὑπ' ὄψει μου ἔλαβα ἐκτὸς ἀπὸ τὸ σύνολο σχεδὸν τοῦ ἔργου τοῦ Καμὺ, καὶ τὰ βιβλία τῶν α) Ρομπέρ ντε Λιουπέ: «Ἄλμπέρ Καμὺ», γαλλ. ἔκδ. Οὐνιβερσιτέρ, σελ. 59 ἐξ. β) Ζὰν - Κλώντ Μπρισ-βίλλ: «Καμὺ», 9η γαλλ. ἔκδ. Γκαλλιμάρ, σελ. 40 ἐξ. γ) Μορβὰν Λεμπέσκ: «Καμὺ» ἀπ' τὸν Καμὺ, γαλλ. ἔκδ. Σέγι, σελ. 116 ἐξ. δ) Ἄντελ Κίνγκ: «Καμὺ», ἀγγλ. ἔκδ. Ὁλιβερ καὶ Μπούντ, σελ. 41 ἐξ.